

TEKST O SPITSBERGENIE Z 1782 ROKU JAKO PRZYKŁAD ZAINTERESOWANIA TERENAMI POLARNYMI W KOŃCU XVIII WIEKU

PIOTR PALUCHOWSKI

orcid.org/0000-0002-6525-3821

Gdański Uniwersytet Medyczny

Streszczenie: W okresie oświecenia również w prasie zaczęto popularyzować naukę, w tym odkrycia geograficzne. Przykładem jednego z takich artykułów jest tekst, który ukazał się w gdańskim periodyku w 1782 r. Dotyczył on wyprawy Constantine'a Johna Phippsa w okolice Spitsbergenu. Odbyła się ona w 1773 r. Celem pracy jest krytyczne przedstawienie tego tekstu. To jeden z najstarszych tekstów opisujących Spitsbergen w polskich czasopismach. Zarówno ten artykuł, jak i inne z polskich wydawnictw periodycznych dowodzą, że mieszkańcy osiemnastowiecznej Polski byli żywo zainteresowani tematyką polarną.

Słowa kluczowe: Spitsbergen, Constantine John Phipps, Smeerenburg, czasopisma, oświecenie

A 1782 text about Spitsbergen as an example of interest in polar regions in the late 18th Century

Abstract: During the Enlightenment, the press began popularizing science – including geographical discoveries. One example is an article published in a Gdańsk magazine in 1782, dealing with the 1773 expedition of Constantine John Phipps to Spitsbergen. The paper presents a critical reading of the text, one of the oldest dealing with Spitsbergen in any Polish magazine. This article, as well as others published in Polish periodicals, prove that people living in 18th Century Poland took a keen interest in polar exploration.

Keywords: Spitsbergen, Constantine John Phipps, Smeerenburg, magazines, Age of Enlightenment

„Das Land hat eine furchtbare und recht romantische Gestalt. So weit das Auge sieht, erblickt man nichts als Berge, Abgründe und Felsen”¹.

To jedno z pierwszych zdań opisujących Spitsbergen, jakie zostało wydrukowane w gdańskim czasopiśmie „Wöchentliche Danziger Anzeigen und dienliche Nachrichten” w 1782 r. Ówczesny Gdańsk był w przeważającej mierze niemieckojęzyczny, ale do 1793 r. znajdował się w obrębie Korony Polskiej. Wobec tego można przyjąć, że to jeden z najstarszych tekstów poświęconych w całości Spitsbergenowi, jaki ukazał się w polskim czasopiśmiennictwie.

Wspomniany periodyk cieszył się dużą popularnością wśród miejscowej ludności². Był owocem prądów oświeceniowych, jakie zawitały do Gdańska w XVIII w.³ Modne stało się wtedy drukowanie czasopism ogłoszeniowych, a później gazet we współczesnym tego słowa znaczeniu. Jego pierwszy numer ukazał się w 1739 r. pod tytułem „Nützlicher Danziger Erfahrungen”. Redaktorem czasopisma został Michał Hanow, jeden z najwybitniejszych gdańskich uczonych XVIII stulecia⁴. Pismo zawierało różnorakie informacje, począwszy od zapisków meteorologicznych, poprzez notowanie ruchu statków w gdańskim porcie, podawanie aktualnych cen produktów spożywczych i kursów monet, a skończywszy na artykułach popularnonaukowych.

- 1 *Nachricht von Spitzbergen*, „Wöchentliche Danziger Anzeigen und dienliche Nachrichten” (dalej cyt.: WDA), 1782, Nr. 1, s. 2: „Ten kraj ma straszny i romantyczny wygląd. Jak daleko wzrokiem sięgnąć, nie widać nic, tylko góry, wąwozy i skały” [tłum. autor artykułu].
- 2 Najważniejsze prace na temat tego czasopisma to: A. Haller, *Die Ausformung von Öffentlichkeit in Danzig im 18. Jahrhundert bis zur zweiten Teilung Polens im Jahre 1793*, Hamburg 2005; E. Barylewska-Szymańska, W. Szymański, *Anonse prasowe w „Danziger Erfahrungen” – źródło do badań nad budownictwem mieszkaniowym osiemnastowiecznego Gdańska*, Gdańsk 2009 (*Studia i materiały do dziejów domu gdańskiego*, t. 1, red. E. Kizik), s. 163–185; P. Paluchowski, „Danziger Erfahrungen” w latach 1739–1793. *Studium z dziejów gdańskiego czasopiśmiennictwa*, Warszawa 2013; w tej ostatniej pracy omówienie innych tekstów na temat tego czasopisma – *ibidem*, s. 7–19.
- 3 Na ten temat zob.: A. Grześkowiak-Krwawicz, *Gdańsk oświecony. Szkice o kulturze literackiej Gdańska w dobie Oświecenia*, Warszawa 1998; M. Chojnacka, *Prasa gdańska w okresie oświecenia – wiek XVIII*, [w:] *Prasa gdańska na przestrzeni wieków*, red. M. Andrzejewski, Gdańsk 1999, s. 42–55.
- 4 O tym uczonym zob.: [K.] Prantl, *Hanov Michael Christoph*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 10, Leipzig 1879, s. 524–525; *Hanow Michaël Christoph*, [w:] *Katalog der Handschriften der Danziger Stadtbibliothek*, Bd. 1, hg. A. Bertling, O. Günther, Danzig 1892, s. 649–650; B. Schulz, *Das Danziger Akademische Gymnasium im Zeitalter der Aufklärung*, „Zeitschrift des Westpreußischen Geschichtsvereins”, H. 76, 1941, s. 25, 43–49; W. Chojnacki, S. Sokół, *Hanow (Hanovius) Michał Krzysztof (1695–1773)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 9, Wrocław 1960, s. 281–282; Z. Binerowski, *Hanow Michał Krzysztof*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treichel, Warszawa 1972, s. 315; H. Rietz, *Michał Krzysztof Hanow (1695–1773)*, [w:] *Wybitni Pomorzanie XVIII wieku. Szkice biograficzne*, red. J. Borzyszkowski, Wrocław 1983, s. 71–77; J. Baszanowski, *Gdański prekursor demografii Michał Krzysztof Hanow 1695–1773*, „Przeszłość Demograficzna Polski”, R. 16, 1985, s. 7–24; Z. Nowak, *Michała Krzysztofa Hanowa wspomnienie zasług protobibliotekarzy gdańskich XVII i XVIII wieku*, [w:] *Bibliologia dyscypliną integrującą. Studia ofiarowane Profesor Barbarze Bieńkowskiej*, red. M. Mlekicka, Warszawa 1993, s. 145–151; A. Haller, *op. cit.*, s. 275; J. Baszanowski, *Hanow (Hanovius) Michał Krzysztof (1695–1773)*, [w:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, red. S. Gierszewski, t. 2, red. Z. Nowak, Gdańsk 1994, s. 161–162; P. Paluchowski, *op. cit.*, s. 28–31.

Właśnie jeden z takich tekstów towarzyszących różnego rodzaju ogłoszeniom został poświęcony archipelagowi Spitsbergen odkrytemu w 1192 r. przez Islandczyków lub Norwegów. Jednak dla cywilizowanej Europy jego odkrycie nastąpiło w 1596 r. podczas trzeciej wyprawy Willema Barentsa⁵. Omawiany artykuł był owocem pierwszych wypraw naukowych, które zaczęły docierać na tereny polarne w okresie oświecenia. Jedną z nich wyruszyła pod dowództwem Constantine'a Johna Phippsa w 1773 r. To właśnie podczas tej wyprawy powstał dziennik, którego fragment opublikowano w gdańskim czasopiśmie w 1782 r.⁶

Autor oryginalnego tekstu to Constantine John Phipps, naukowiec znany z pierwszego opisu nowego gatunku niedźwiedzia, któremu nadał przymiotnik „polarny” (*Thalarctos maritimus*). Phipps urodził się 19 maja 1744 r. Studiował w Eton College. Później jako oficer marynarki brytyjskiej brał czynny udział w wojnie siedmioletniej. Po jej zakończeniu, w 1768 r. został posłem w brytyjskim parlamencie. Podjął decyzję o eksploracji północnych terenów i dokładnie w dniu 4 czerwca 1773 r. wyruszył z Deptford w kierunku bieguna północnego. Celem wyprawy było zbliżenie się do bieguna, a być może również odkrycie krótszej drogi do azjatyckich rynków. W ekspedycji wzięły udział dwa statki: „Racehorse” wybudowany w 1757 r. i „Carcass” zwodowany w 1759 r. Co ciekawe, na tym drugim okręcie służbę odbywał Horatio Nelson, później najśłynniejszy admirał w historii floty brytyjskiej. Jak przystało na ówczesną ekspedycję, w wyprawie wziął udział przyrodnik i lekarz Charles Irving oraz Israel Lyons młodszy, który jako astronom przygotowywał tablice dla „The Nautical Almanac”⁷.

Najdalej udało się im dotrzeć na tereny położone na północ od Spitsbergenu. W okolicach Seven Islands (Sjuøyane) wobec niemożności prowadzenia dalszej żeglugi, którą utrudnił lód, zostali zmuszeni do powrotu. Ekspedycja zakończyła się 17 września 1773 r. w Orford Ness. Na cześć Phippsa największa z wysp archipelagu Seven Islands została nazwana Phippsøya. Podczas wyprawy podróżnik nie tylko jako pierwszy opisał niedźwiedzia polarnego, ale także mewę modrodziobą (*Pagophila eburnea*). W 1777 r. wszedł w skład angielskiej admiralicji i wziął udział po stronie brytyjskiej w wojnie o niepodległość Stanów

5 J. Chochorowski, *Archeology in the investigation of the history of human activity in the region of Spitsbergen*, „Polish Polar Research”, Vol. 12, 1991, No. 5, s. 391–406; T. Arlov, *Svalbards Historie 1596–1996*, Oslo 1996; *idem*, *The Discovery and Early Exploitation of Svalbard. Some Historiographical Notes*, „Acta Borealia”, Vol. 22, 2005, s. 3–20; M. Operacz, *Wyprawy polskich badaczy na Spitsbergen w okresie międzywojennym*, [w:] *Norwegia – Polska. Przeszłość i teraźniejszość / Norge – Polen. Fortid og nåtid*, red. E. Denkwicz-Szczepaniak, O.K. Grimnes, Toruń 2006, s. 55–62; L. Hacquebord, D. Avango, *Settlements in an Arctic Resource Frontier Region*, „Arctic Anthropology”, Vol. 46, 2009, No. 1/2, s. 25–39.

6 C.J. Phipps, *A voyage towards the North Pole. Undertaken by His Majesty's command*, London 1774; przebieg ekspedycji omówiono w: A. Savours, „A very interesting point in geography”. *The 1773 Phipps Expedition towards the North Pole*, „Arctic”, Vol. 37, 1984, s. 402–426; P. Fjågesund, *When Science Came to the Arctic. Constantine Phipps's Expedition to Spitsbergen in 1773*, „Journal of Northern Studies”, 2008, No. 2, s. 77–91.

7 O Israelu Lyonsie młodszym zob.: L.B. Glyn, *Israel Lyons. A Short but Starry Career. The Life of an Eighteenth-Century Jewish Botanist and Astronomer*, „Notes and Records of the Royal Society”, Vol. 56, 2002, No. 3, s. 275–305.

Zjednoczonych. W 1784 r. został komisarzem do spraw Indii, którym był przez siedem lat. Zmarł w Liège 10 października 1792 r.⁸

Gdański tekst jest fragmentem dziennika Phippsa. Autor wydał go po powrocie z polarnej podróży. Jego pierwsze wydanie ukazało się w 1774 r. i nosiło tytuł *A Voyage towards the North Pole undertaken by His Majesty's Command 1773*⁹. Wydawnictwo to w języku niemieckim, wraz z komentarzem, ukazało się w Bernie w 1777 r. jako *Reise nach dem Nordpol* i właśnie z tego wydania zaczerpnięto urywek, który ukazał się w gdańskim czasopiśmie¹⁰. W oryginale widnieje on pod datą 20 lipca. Na marginesie warto wspomnieć, że w XXI w. książka Phippsa doczekała się kolejnej edycji¹¹.

Na czas publikacji urywków dotyczących Spitsbergenu w „Wöchentliche Danziger Anzeigen und dienliche Nachrichten” wybrano porę zimową. Tekst podzielono pomiędzy trzy numery, które ukazały się w kolejne soboty: 5, 12 i 19 stycznia 1782 r.¹² Co ciekawe, prawie jednocześnie inna część tekstu Phippsa była publikowana w popularnonaukowym czasopiśmie wydawanym w Bazylei, a mianowicie w dniach 14 i 21 stycznia 1782 r.¹³

Tekst jest poprzedzony odautorskim wstępem nieznanego z nazwiska redaktora gdańskiego czasopisma. Stwierdza on, że żadna okolica, nawet surowa Polska, nie została zapomniana przez Stwórcę, ponieważ wszystkie strony świata wykazują oznaki jego mocy i dobroci. Dotyczy to nie tylko mieszkań, w których mieszkają ludzie, ale również sfer nad i pod ziemią, gdzie zwierzęta budują swoje domostwa. Dalej mowa o okolicach bardzo nieznośnych do zamieszkania, jak chociażby Spitsbergen. Wstęp jest zakończony znamienymi słowami:

„Man höre, was Herr Phips in seinen Reisen von Spitzbergen erzählen, das im tiefsten Norden lieget, und wo Menschen nur in der gelindesten Jahreszeit wenige Wochen aushalten:”¹⁴

Następnie zaprezentowano urywki dzieła Phippsa *Reise nach dem Nordpol*. Początkowo mowa o klimacie wyspy i ciągnących się wszędzie górach, wąwozach i skałach. Dla człowieka niezaznajomionego z polarnym klimatem miały się kojarzyć z zamarzniętymi drzewami, zamkami,

8 Jego biografia została omówiona w: M. Conway, *No Man's Land. A History of Spitsbergen from its discovery in 1596 to the beginning of the Scientific Exploration of the Country*, Cambridge 1906, s. 278–283; A. Savours, *op. cit.*, 405–407; P. Fjågesund, *op. cit.*, s. 77–91.

9 C.J. Phipps, *op. cit.*, *passim*.

10 *Idem*, *Reise nach dem Nordpol. Auf Befehl Ihro Grossbritannischen Majestät unternommen im Jahr 1773*, Bern 1777.

11 *Idem*, *Reise nach dem Nordpol*, Bremen 2010.

12 *Nachricht...*, WDA, 1782, Nr. 1, s. 2–3; 1782, Nr. 2, s. 9–11; 1782, Nr. 3, s. 21–23.

13 *Aus Capitain Phips Reisen. Von Spitzbergen. (Aus dem Englischen.)*, „Obersrheinische Mannigfaltigkeiten. Eine gemeinnützige Wochenschrift”, 1782, Nr. 8, s. 529–533; 1782, Nr. 9, s. 545–550.

14 *Nachricht...*, WDA, 1782, Nr. 1, s. 2: „Postuchajmy, co opowiada Pan Phipps z podróży do Spitsbergenu, leżącego na głębokiej północy i gdzie ludzie znieść mogą w najłagodniejszym sezonie tylko kilka tygodni:” [tłum. autora artykułu].

kościotami, ruinami, a nawet wielorybami i statkami. Taki widok miał onieśmielać feerią barw, szczególnie gdy powietrze jest spokojne, a słońce świeci na niebie. Lodowe wzgórza miały mienić się jak złoto, czasami w kolorze niebieskim jak szafiry, a często we wszystkich kolorach pryzmatu i świeceniem miały przewyższać najpiękniejsze kamienie. Z pewnością dla nieochronionych oczu takie promienie sprawiały trudność w widzeniu, ponieważ zanotowano, że wypełniają one powietrze z niezwykłą jasnością. Jak opisano w gdańskim czasopiśmie, członkowie ekspedycji najbardziej zainteresowali się siedmioma wyspami lodowymi, które były najwyższe w całej okolicy.

Tekst wspomina, że ekspedycja wylądowała w osadzie Smeerenburg (w niemieckim oryginale określona jako Smearingsburghafen). Według informacji zawartych w czasopiśmie po raz pierwszy mieli się tam osiedlić Holendrzy. Ta próba umieszczenia na stałe ludzi w tym miejscu nie powiodła się, gdyż nie dotrwali oni do końca okresu zimowego. W swojej książce Phipps opisuje, że podczas jego pobytu można było nadal znaleźć ślady tej kolonii. Wylicza nawet, że widział pochodzące z tamtych czasów piece, kotły, koryta i inne przybory codziennego użytku, najczęściej skute lodem¹⁵.

Opisywana osada Smeerenburg to miejsce na wyspie Amsterdam (Amsterdamøya) znajdujące się na piaszczystym, wolnym od roślinności cyplu od strony Spitsbergenu. W tej części archipelagu Duńczycy, Holendrzy, a nawet kupcy z ziem niemieckich urządzali od 1614 r. połowy wielorybów. Na te potrzeby zakładano sezonowe przyczółki, w których można było przetwarzać produkty. W 1619 r. Holendrzy z Duńczykami postanowili w tej części archipelagu założyć większe centrum połowów wielorybów. Potrzebne drewno i materiały budowlane, w tym również miedź, zostały wysłane na Spitsbergen z kontynentu. Jako że żadne państwo nie rościło sobie ówczasie prawa do Smeerenburga, osiedlali się w nim ludzie różnych narodowości. Poza Holendrami i Duńczykami mieszkali tam poławiacze angielscy, niemieccy i hiszpańscy. W obrębie osady działały fabryki oleju wielorybiego. Szybko jednak doszło do utarczek i na miejscu pozostali tylko Holendrzy, wyrzucając w 1625 r. poławiaczy innych nacji, a sześć lat później wybudowali fort, który miał chronić przed zbrojnym zajęciem. Osada funkcjonowała do 1657 r. Powodem jej opuszczenia był stopniowy zanik wielorybów, a także nowe metody przetwarzania tranu, które umożliwiły jego produkcję również na statkach¹⁶.

Nie dziwi, że Phipps wybrał to miejsce na postój, gdyż było ono znane z dogodnego położenia. Podczas pobytu tam mógł oglądać już tylko szczątki dawnej osady. Jej wyobrażenie w jego czasach było dosyć mętne, oparte chociażby na dziele malarskim holenderskiego malarza i rysownika Cornelisa de Mana z 1639 r., obecnie przechowywanym w Rijksmuseum w Amsterdamie. Sądząc po nim, w miejscowości miałby się znajdować mały zamek. Co więcej, brytyjski podróżnik z pierwszej połowy XIX w. William Scoresby, a za nim Fridtjof Nansen

15 C.J. Phipps, *Reise nach dem Nordpol. Auf Befehl...*, s. 30.

16 O Smeerenburgu zob.: L. Hacquebord, D. Avango, *op. cit.*, s. 25–39.

uważali, że Smeerenburg liczył 10 000 mieszkańców z licznymi sklepami i kościołami. Do dzisiaj zachowały się resztki co najmniej siedmiu pieców osady Smeerenburg oraz pobliski cmentarz, na którym pochowano ponad 100 osób. Na podstawie współczesnych badań archeologicznych wiadomo również, że jednocześnie w osadzie mogło przebywać najwyżej kilkaset osób, a liczbę odnalezionych domostw oszacowano na 16¹⁷.

W dalszej części opowieści Phipps opisuje okolice Smeerenburga. Jego uwagę przykuwają skały, według niego marmurowe, które przed burzą mają najczęściej ognistą poświatę. Dla niego były tak piękne, że żałował, iż nie można ich sprowadzać do Europy. Poza tym w czasie żeglugi w okolicach Spitsbergenu największe góry miały wierzchołki zakryte chmurami. Po zejściu na ląd zainteresował się florą archipelagu. Zauważył, że na południowych i zachodnich stokach rosną różne zioła oraz mchy, w odróżnieniu od stoków północnych i wschodnich, gdzie właściwie nie było roślinności. Za taki stan rzeczy obwiniął kierunki silnych wiatrów. Wegetacja roślin była na wyspach bardzo krótka i rozpoczynała się w połowie maja. Rozkwit miał nastąpić na początku lipca, a w sierpniu owoce były już dojrzałe.

Kolejne fragmenty tekstu dotyczą fauny, a przede wszystkim ptaków wodnych. Ich liczebność ocenił na bardzo dużą, przelatujące stada potrafiły zaciemnić niebo i wzniesić ogromną wrzawę. Dzięki skałom, w których były liczne pęknięcia i szczeliny, mogły one składać bezpiecznie jaja i wychowywać swoje młode. Ludzie z ekspedycji Phippsa, a pewnie i on sam, polowali na ptactwo. Mięsa miało silny, rybi smak, a tłuszcz miał być niesmaczny. Phipps wśród ptaków, poza mewą modrodziobą, którą opisał jako pierwszy, wymienił również kilka małych ptaków podobnych do bekasa oraz gatunek ptaka śnieżnego. Wspomniał również o zimorodkach, ogorzałkach (*Aythya marila*), rybitwach popielatych (*Sterna paradisaea*), które zwał morskimi jaskółkami. Temu ostatniemu gatunkowi poświęcił nieco miejsca, podając szczegóły jego upierzenia, kolor składanych jaj oraz pożywienie, którym miały być przede wszystkim małe kraby morskie. Według niego był to jeden z najpiękniejszych ptaków w tych szerokościach geograficznych.

Po przedstawieniu ptaków Phipps zajął się opisem innych zwierząt, czyli niedźwiedzi białych, reniferów i lisów. Trudno było mu zrozumieć, czym się one odżywiają w zimie. Odrzucił teorię o przemieszczaniu się tych zwierząt po zamrożonym morzu na południe, chociażby z racji wielkiej odległości od kontynentalnej Europy. Stwierdził więc, że prawdopodobnie nigdy nie opuszczają tej krainy. Z opisywanych przez Phippsa zwierząt, jego zdaniem, najlepiej w tym niesprzyjającym klimacie czuły się niedźwiedzie. Potrafiły odnaleźć się na lądzie i w wodzie, a swoje pożywienie czerpały z resztek pozostawionych przez ludzi. Phipps nie wyjaśnił jednak, skąd niedźwiedzie czerpały jedzenie przed osiedleniem się na archipelagu ludzi.

17 L. Hacquebord, W. Vroom, *Walvisvaart in de gouden eeuw, opgravingen op Spitsbergen*, Amsterdam 1988.

Kolejny gatunek, czyli lisy, Phipps ocenił jako bardzo podobny do tego, jaki zamieszkuje Europę. Różniły się tylko ubarwieniem, ich głowy miały być czarne, a reszta ciała biała. Europejczykom wydawało się niemal niemożliwe, że są one w stanie przetrzymać zimę. Zdziwienie było tym większe, kiedy się okazało, że na wyspach jest ich sporo. Dużą liczebnością charakteryzowały się również płazy. Zdaje się, że do nich Phipps błędnie zaliczył psa morskiego, czyli fokę pospolitą (*Phoca vitulina*) i morsa (*Odobenus rosmarus*). Według autora ten ostatni był rzadki w tych szerokościach geograficznych, ale poświęcił temu gatunkowi sporo miejsca. Phipps opisał go jako podobnego do foki morskiej, a wielkością do europejskich wołów. Głowę miał mieć zaokrągloną i podobną do głowy mopsa z przyciętymi uszami. Grubość ciała zmniejszała się w kierunku ogona. Górne kły wystawały w dół, poniżej zuchwy, i miały według Phippsa od jednego do dwóch stóp długości, w zależności od wieku osobnika. Ekspedycji udało się upolować morsa, wynikało to z opisu jego skóry. Miała być grubsza niż wołu i pokryta krótką sierścią w szarym kolorze. Jego przednie i tylne nogi zostały określone jako podobne do stóp kretów. Phipps zauważył, że zwierzę wykorzystywało je zarówno do pływania, jak i do przemieszczania się na lądzie. Mors miał być bardzo odważnym gatunkiem, jednak głównie pod wodą, ponieważ na lądzie był niezdarny i powolny, tak że można go było łatwo pokonać. Phipps zaobserwował, że zwierzęta te żyły w skupiskach liczących często wiele setek osobników. W obrębie takiej grupy istniała ścisła zależność, w razie ataku broniły się zbiorowo. Najgroźniejsze były w morzu, potrafiły nie tylko skutecznie odpierać ataki, ale same również prześladowały łodzie, w które wbijały swoje kły. Na końcu opisu morsa Phipps podaje, że zwierzęta te mają duże oczy i dwa górne otwory w szyi, z których wypływa woda.

Następnie autor przeszedł do opisu ryb morskich. Zauważył przy tym, że makrela nie występuje w okolicach Spitsbergenu tak często jak w innych wodach i prawdopodobnie odkrył nieznaną jej gatunek. Ryba ta miała grzbiet koloru jasnoniebieskiego, a po bokach zielonkawy lazur. Płetwa na grzbiecie świeciła się jak polerowane srebro i Phippsowi trudno było sobie wyobrazić coś piękniejszego w przyrodzie. Innymi opisanymi w artykule morskimi organizmami był miecznik oraz wieloryb. Opisując ten ostatni gatunek, autor przedstawił również wesz wielorybią, czyli zawszelę (*Cyamus*).

Po opisie świata żywego następują jeszcze inne, ogólne informacje. Można się z nich dowiedzieć, że ekspedycja poszukiwała źródeł wody słodkiej, ale bezskutecznie. Jej pozyskanie możliwe było tylko latem, gdy dolinami płynęły wody ze stopionego śniegu. Phipps informował też, że niektórzy uważali tę wodę za niezdrową, co było nieprawdą, ponieważ od zawsze pili ją wielorybnicy.

Spitsbergen miał być bardzo niebezpiecznym miejscem z uwagi na stałe zmiany szaty lodowej. Po powrocie Phipps napisał w swoim dzienniku, że nie wierzy w odkrycie drogi w kierunku bieguna. Podkreślił, że nawet gdyby taka istniała, to zapory lodowe szybko by ją zamknęły i uniemożliwiły powrót.

Ten prawdopodobnie najstarszy w Rzeczypospolitej artykuł o Spitsbergenie opublikowany w gdańskim czasopiśmie dowodzi rozległości zainteresowań czytelniczych społeczeństwa drugiej połowy XVIII w. Poszukiwano nie tylko informacji o bliskim, otaczającym świecie, lecz także na temat dalekich krain. Z tego powodu na łamach „Wöchentliche Danziger Anzeigen und dienliche Nachrichten” wiele razy opisywano rejony dalekiej północy i podbiegunowe. Przykładowo w 1762 r. rozprawiano o możliwościach zamieszkiwania na Grenlandii¹⁸, trzy lata później przybliżono czytelnikom opis geograficzny tej wyspy, a także jej mieszkańców: ludzi i zwierząt¹⁹. Przy tej okazji zamieszczono relację o ośmiu Anglikach, którzy w 1630 r. przeziłowali na Grenlandii. Innym razem rozprawiano o Islandii, Finach i Czuwaszach²⁰. Przybliżony w artykule temat Spitsbergenu pojawił się na początku 1782 r., ale jeszcze tego samego roku na podstawie zapisek brytyjskiego admirała Rogera Curtisa opisano mieszkańców Grenlandii²¹.

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

- Aus Capitain Phips Reisen. Von Spitzbergen. (Aus dem Englischen.)*, „Oberrheinische Mannigfaltigkeiten. Eine gemeinnützige Wochenschrift”, 1782, Nr. 8, s. 529–533; 1782, Nr. 9, s. 545–550.
- Beschreibung von Grönland*, „Wöchentliche Danziger Anzeigen und dienliche Nachrichten”, 1765, Nr. 42, s. 309–310; 1765, Nr. 44, s. 325–328.
- Der Mensch ein Bewohner aller Ende der Erde*, „Wöchentliche Danziger Anzeigen und dienliche Nachrichten”, 1762, Nr. 39, s. 191–194.
- Einige Merkwürdigkeiten von Island*, „Wöchentliche Danziger Anzeigen und dienliche Nachrichten”, 1775, Nr. 7, s. 69–71; 1775, Nr. 8, s. 81–83; 1775, Nr. 9, s. 94–95; 1775, Nr. 10, s. 105–107; 1775, Nr. 13, s. 150–151; 1775, Nr. 16, s. 197–198; 1775, Nr. 18, s. 230–231.
- Nachricht von Spitzbergen*, „Wöchentliche Danziger Anzeigen und dienliche Nachrichten”, 1782, Nr. 1, s. 2–3; 1782, Nr. 2, s. 9–11; 1782, Nr. 3, s. 21–23.
- Phipps C.J., *A voyage towards the North Pole. Undertaken by His Majesty's command*, London 1774.

18 *Der Mensch ein Bewohner aller Ende der Erde*, WDA, 1762, Nr. 39, s. 191–194.

19 *Beschreibung von Grönland*, WDA, 1765, Nr. 42, s. 309–310; 1765, Nr. 44, s. 325–328.

20 *Einige Merkwürdigkeiten von Island*, WDA, 1775, Nr. 7, s. 69–71; 1775, Nr. 8, s. 81–83; 1775, Nr. 9, s. 94–95; 1775, Nr. 10, s. 105–107; 1775, Nr. 13, s. 150–151; 1775, Nr. 16, s. 197–198; 1775, Nr. 18, s. 230–231; *Von einigen dem Rußischen Scepter unterworfenen abergläubischen Völkern*, WDA, 1780, Nr. 44, s. 550–552; 1780, Nr. 45, s. 561–563.

21 *Von den Eskimahs, aus den neuesten Nachrichten des Herrn Roger Curtis ausgezogen*, WDA, 1782, Nr. 38, s. 465–467; 1782, Nr. 39, s. 477–479.

- Phipps C.J., *Reise nach dem Nordpol. Auf Befehl Ihre Grossbritannischen Majestät unternommen im Jahr 1773*, Bern 1777.
- Von den Eskimahs, aus den neuesten Nachrichten des Herrn Roger Curtis ausgezogen, „Wöchentliche Danziger Anzeigen und dienliche Nachrichten”, 1782, Nr. 38, s. 465–467; 1782, Nr. 39, s. 477–479.
- Von einigen dem Rußischen Seepter unterworfenen abergläubischen Völkern, „Wöchentliche Danziger Anzeigen und dienliche Nachrichten”, 1780, Nr. 44, s. 550–552; 1780, Nr. 45, s. 561–563.

Opracowania:

- Arlov T., *Svalbards Historie 1596–1996*, Oslo 1996.
- Arlov T., *The Discovery and Early Exploitation of Svalbard. Some Historiographical Notes*, „Acta Borealia”, Vol. 22, 2005, s. 3–20.
- Barylewska-Szymańska E., Szymański W., *Anonse prasowe w „Danziger Erfahrungen” – źródło do badań nad budownictwem mieszkaniowym osiemnastowiecznego Gdańska*, Gdańsk 2009 (*Studia i materiały do dziejów domu gdańskiego*, t. 1, red. E. Kizik), s. 163–185.
- Baszanowski J., *Gdański prekursor demografii Michał Krzysztof Hanow 1695–1773*, „Przeszłość Demograficzna Polski”, R. 16, 1985, s. 7–24.
- Baszanowski J., *Hanow (Hanovius) Michał Krzysztof (1695–1773)*, [w:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, red. S. Gierszewski, t. 2, red. Z. Nowak, Gdańsk 1994, s. 161–162.
- Binerowski Z., *Hanow Michał Krzysztof*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treichel, Warszawa 1972, s. 315.
- Chochorowski J., *Archeology in the investigation of the history of human activity in the region of Spitsbergen*, „Polish Polar Research”, Vol. 12, 1991, No. 5, s. 391–406.
- Chojnacka M., *Prasa gdańska w okresie oświecenia – wiek XVIII*, [w:] *Prasa gdańska na przestrzeni wieków*, red. M. Andrzejewski, Gdańsk 1999, s. 42–55.
- Chojnacki W., Sokół S., *Hanow (Hanovius) Michał Krzysztof (1695–1773)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 9, Wrocław 1960, s. 281–282.
- Conway M., *No Man’s Land. A History of Spitsbergen from its discovery in 1596 to the beginning of the Scientific Exploration of the Country*, Cambridge 1906, s. 278–283.
- Fjågesund P., *When Science Came to the Arctic. Constantine Phipps’s Expedition to Spitsbergen in 1773*, „Journal of Northern Studies”, 2008, No. 2, s. 77–91.
- Glyn L.B., *Israel Lyons. A Short but Starry Career. The Life of an Eighteenth-Century Jewish Botanist and Astronomer*, „Notes and Records of the Royal Society”, Vol. 56, 2002, No. 3, s. 275–305.
- Grzeškowiak-Krwawicz A., *Gdańsk oświecony. Szkice o kulturze literackiej Gdańska w dobie Oświecenia*, Warszawa 1998.
- Hacquebord L., Avango D., *Settlements in an Arctic Resource Frontier Region*, „Arctic Anthropology”, Vol. 46, 2009, No. 1/2, s. 25–39.

- Hacquebord L., Vroom W., *Walvisvaart in de gouden eeuw, opgravingen op Spitsbergen*, Amsterdam 1988.
- Haller A., *Die Ausformung von Öffentlichkeit in Danzig im 18. Jahrhundert bis zur zweiten Teilung Polens im Jahre 1793*, Hamburg 2005.
- Hanow Michaël Christoph, [w:] *Katalog der Handschriften der Danziger Stadtbibliothek*, Bd. 1, hg. A. Bertling, O. Günther, Danzig 1892, s. 649–650.
- Nowak Z., *Michała Krzysztofa Hanowa wspomnienie zasług protobibliotekarzy gdańskich XVII i XVIII wieku*, [w:] *Bibliologia dyscypliną integrującą. Studia ofiarowane Profesor Barbarze Bieńkowskiej*, red. M. Mlekicka, Warszawa 1993, s. 145–151.
- Operacz M., *Wyprawy polskich badaczy na Spitsbergen w okresie międzywojennym*, [w:] *Norwegia – Polska. Przeszłość i teraźniejszość / Norge – Polen. Fortid og nåtid*, red. E. Denkwicz-Szczepaniak, O. K. Grimnes, Toruń 2006, s. 55–62.
- Paluchowski P., *„Danziger Erfahrungen” w latach 1739–1793. Studium z dziejów gdańskiego czasopiśmiennictwa*, Warszawa 2013.
- Prantl [K.], *Hanow Michael Christoph*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 10, Leipzig 1879, s. 524–525.
- Rietz H., *Michał Krzysztof Hanow (1695–1773)*, [w:] *Wybitni Pomorzanie XVIII wieku. Szkice biograficzne*, red. J. Borzyszkowski, Wrocław 1983, s. 71–77.
- Savours A., *“A very interesting point in geography”. The 1773 Phipps Expedition towards the North Pole*, „Arctic”, Vol. 37, 1984, s. 402–426.
- Schulz B., *Das Danziger Akademische Gymnasium im Zeitalter der Aufklärung*, „Zeitschrift des Westpreußischen Geschichtsvereins”, H. 76, 1941, s. 25, 43–49.

O AUTORZE

Piotr Paluchowski – doktor nauk humanistycznych o specjalności historia nowożytna. Zatrudniony jako adiunkt w Zakładzie Historii i Filozofii Nauk Medycznych Gdańskiego Uniwersytetu Medycznego. Zainteresowania badawcze koncentruje na zagadnieniach: gdański rynek czytelniczy w XVII–XVIII w. (m.in. gazety drukowane, kalendary), medycyna pomorska okresu nowożytnego (do końca XVIII w.), dzieje oświecenia. Adres e-mail: piotr.paluchowski@gumed.edu.pl.